

چند صد میلیارد دلار دور زمین می چرخد؟

جنگ ستارگان از نوع اقتصادی

۱۰

از دروازه‌بانی تا خوانندگی اپرا

پاوروتی فراتر از بوفون

۱۵

شنبه ۲۰ مرداد ۱۳۹۷، ۲۸ ذی‌القعدة ۱۴۳۹، ۱۱ آگوست ۲۰۱۸، سال شانزدهم، شماره ۴۱۵۷

اصطخا

یادداشت

دگرگونی معماری مذهبی پس از انقلاب

بناهای مذهبی اعم از مقبره‌ها و بقاع تاریخی و مساجد در دوره معاصر (خصوصاً پس از انقلاب) دستخوش تغییرات مختلف شده‌اند. گواه این موضوع تصرفات شدید و وسیعی است که در این سال‌ها درباره بقاع متبرک‌های مثل حرم حضرت امام

سیدمحمدبهشتی

رضاع)، حرم حضرت عبدالعظیم و شاهچراغ رخ داده است. بسیاری از این آثار وابسته به دلیل آنکه قدیمی هستند، غیر از مشهودات تاریخی روشن، محل دفن بسیاری از بزرگان ایران هستند که سنگ‌قبرها و نشانه‌هایی از آنها موجود است. اما بطور اخص در سال‌های بعد از انقلاب، شاهد گونه‌ای پاکسازی تاریخ هستیم چنان‌که تمامی این شواهد را دچار دگرگونی کرده‌اند. شاید یکی از دلایلی که پیرامون این موضوع می‌آوردند این باشد که جمعیت کشور بیشتر شده و به فراخور آن، باید مکان‌های دیگری در درون این مکان‌های مذهبی و تاریخی ایجاد شود. حتی بسیاری از افراد دست‌اندر کار باشند گرفت تغییرات جدید در مسجد حضرت رسول (ص) و مسجد الحرام در مدینه و مقایسه آن با بناهای مذهبی کشور می‌کوشند تا تحراتی انجام دهند. غافل از اینکه فکر فرهنگی آنها با ما متفاوت است؛ ما تفکر شیعی داریم و آنها وهابی. اما جالب است آنچه در عمل اتفاق می‌افتد فرق چندانی با تفکر آنها ندارد. ما در باره مفهوم مسجد دچار یک دگرگونی کلی شده‌ایم که سوبه‌های آن از دوره پهلوی اول آغاز می‌شود. تا پیش از رضا شاه مساجد مکان‌هایی برای نماز بودند و اگر عملکرد دیگری (خصوصاً اجتماع مسلمانین) در آن صورت می‌گرفت در حاشیه فعالیت اصلی آن بود. اما به سبب تحولات فکری‌ای که از یک قرن پیش رخ داد عملکرد مساجد در وهله اول به اجتماع مسلمانین اختصاص یافت تا جایی که موضوع برای نماز در درجات چندم قرار گرفت و امروزه می‌بینیم مسجدها دیگر مکان‌هایی برای برگزاری ختم... هستند. علاوه بر این در معماری مساجد دچار دگرگونی‌های نمادین شده‌ایم. اگر تا پیش از این و در طول تاریخ برای معماری بقاع متبرک و حرم‌معموسین از گنبدهای طلا و آینه‌کاری استفاده می‌شد حالا شاهد مساجدی هستیم که با گنبدهای طلایی و آینه‌کاری تزیین شده‌اند. این موضوع اغتشاشی آن چنان جدی است که تا بعد یافتن آن می‌توانیم بگوییم مساجد شبیه همه چیز هستند غیر از مسجد.

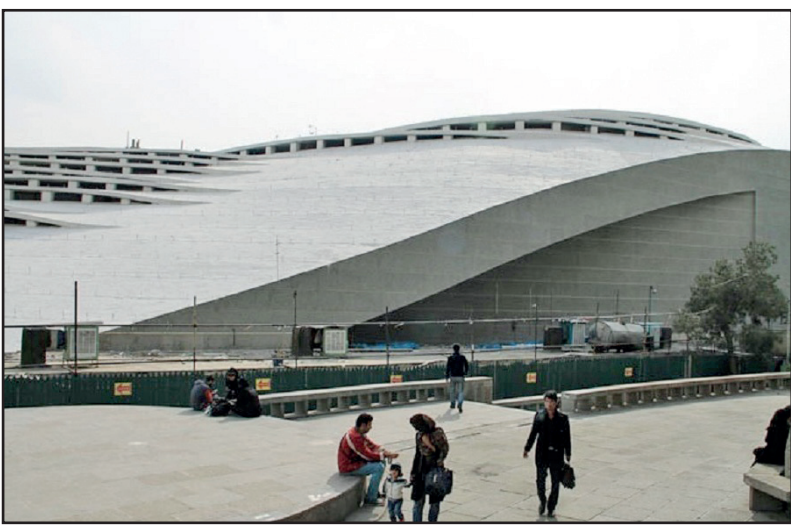
عکس تزئینی است / alexanderprison

بحثی درباره طراحی بنای همجوار تئاتر شهر

معاصر یا واپس‌گرا؟

در عناصر شناخته شده تاریخی، عملاً بیانی معمارانه برای این اتصال یافته است. به زعم نویسندگان، این بیان معمارانه برای اتصال به شهر نکته‌ای اساسی در تحول فضای مسجد است. در مرحله انتخاب استراتژی طراحی، دانشمیر - اسپریدونوف با هدف دستیابی به خلوص گمشده در جهت‌دار از تاریخ، مسجد پیشاپیش نقش «مایش دادن چیزی» - در اینجا اقتدار سیاسی - را عهده‌دار می‌شود. بر این مبنا، تمامی بار معنایی مسجد به «کالبد» و نحوه ظهور آن در شهر داده شده و نقش معمار، به تثبیت این «کالبد» به عنوان عملی آیینی یا رد آن به مثابه عملی آوانگارد محدود می‌شود. بدیهی است که دانشمیر - اسپریدونوف ضمن همراهی با این تفسیر، نقش دوم را بر گزیده‌اند و به سراغ «تغییر شکل» بیرونی مسجد به عنوان آلترناتیوی برای این «کالبد» تاریخی رفته‌اند. رجوع توأمان دانشمیر - اسپریدونوف به نقره کار به مسجد امام اصفهان و استناد به آن به عنوان نماینده مساجد تاریخی، قابل توجه است. اما هر دو طرف ماجرا در نادیده گرفتن تطور فکری فضای مسجد (علی‌الخصوص در نمونه‌های مسجد قاجاری) و آمیخته شدن آن با فضای شهری مشترکند و لاجرم نتیجه هر دو نگاه، ایجاد بنایی مانیومنتال و فضایی منفصل از فضای شهری است.

بناهایی که کارکردی نمایشی و سیاسی دارند، وضعیت ناشی از آشکارگی صریح المان‌های معماری شده با فضایی مفهومی و دارای قابلیت معنایی با مسجد و... نقد کرد، اما مقاله حاضر ضمن دوری از گسترده کردن محدوده نقد، با تمرکز بر بررسی پیش فرض‌های طراحان در مواجهه با تاریخ معماری مسجد و نقد استراتژی اصلی آنان (ایجاد فضای تک‌سولوی)، نشان می‌دهد که چگونه خوانشی ساده شده از تاریخ، منجر به باز تولید الگویی غیر معاصر می‌شود.

برای خواننده نا آشنا به سابقه طراحی مسجد ولی عصر، لازم به توضیح است که مسجد فعلی به عنوان جایگزین طرح قبلی در همین محل - اثر عبدالحمید نقره کار - که مسجدی کلاسیک با ارجاعات واضح به الگوی تاریخی مسجد بود، شکل گرفت. طرح قبلی با استفاده از تفاعل زیاد مسجد (۵۲ متر) بر آن بود تا نوعی از غلبه نمادین را «نشان دهد»^۱. شاکله اصلی کار دانشمیر - اسپریدونوف را می‌توان نفی طرح قبلی و تلاش برای ارایه پاسخی امروزی، از طریق رجوع به الگوی مساجد اولیه، در برابر الگوی تاریخی مسجد دانست.^۲

اما به زعم نویسندگان مقاله، طراحان در همین گام نخست، یعنی واکنش نسبت به «شکل تاریخی مسجد»، در تفسیری تقلیل‌گرایانه از تاریخ با نقره کار همراه می‌شوند. تفسیر نقره کار و همفکران او از یک مسجد به عنوان عامل «نمایش» اقتدار مذهب رسمی در عرصه عمومی، به مانند همه تفاسیر ایدئولوژیک از تاریخ، تفسیری تقلیل‌گرایانه است. تفسیری که در قدم اول،

و غیردموکراتیک از فضای مذهبی مواجه می‌سازد. ساخته شدن بنای فعلی روی فونداسیون‌های طرح قبلی - که پیش از سپرده شدن پروژه به دو طراح دیگر بر اساس طرح نقره کار در محل اجرا شده بود - معنایی نمادین را نیز با خود به همراه دارد و به ما یادآور می‌شود که معاصریت معماری، بی‌آنکه از تفاسیر سطحی عبور کرده و به ارایه تفسیری خلاقانه از تاریخ معماری بپردازد، قابل تحقق نیست.

پاورقی:

- ۱- مقاله از زیبایی و نقد طرح ساختمان جدید مسجد ولی عصر (عج) منتشره در مجله پژوهش‌های معماری اسلامی، شماره دوم/بهار ۱۳۹۳. وی با استدلال بر تری عبادت در دیگر جنبه‌های حیات انسانی، نتیجه می‌گیرد که به صورت بدیهی سردر و گنبد مسجد باید در تراز بالای نسبت به تئاتر شهر قرار گیرد.
- ۲- «ماورا و روش می‌سازیم» مصاحبه با همشهری معماری شماره ۲۵، بهار ۱۳۹۳
- ۳- اشاره به دوره صفوی به معنای نفی از تباط مسجد با ناهای قدرت در دیگر دوره‌های تاریخی نیست، ولی می‌توان گفت نحوه بروز و ظهور مسجد امام اصفهان در شهر و قرارگیری آن در لبه میدان نقش جهان - که اساساً با هدف نمایش قدرت دستگاه سیاسی حاکم سازماندهی شده - کم‌تظیر است.
- ۴- دانشمیر در سخنرانی تداکس دانشگاه پاریس در مهرماه ۱۳۹۶، مسجد امام اصفهان را به عنوان اوج مسجدسازی ایرانی مورد استناد قرار می‌دهد و معتقد است که پس از آن، اتفاق مهمی در معماری مساجد ایرانی رخ نداده است. نقره کار نیز در مصاحبه با مجله همشهری معماری شماره ۲۵، مساجد صفوی را دارای موقعیت برتری نسبت به دیگر مساجد می‌داند.
- ۵- اشاره به نمونه‌های قاجاری به دلیل یختگی این اتفاق معمارانه در آنهاست، اگر چه ارتباط مسجد با شهر را در دیگر دوره‌های تاریخی نمی‌توان یافت.
- ۶- منبع: همان - اسپریدونوف می‌گوید: «اتفاقی آنچه ما در مسجد ولی عصر (عج) انجام دادیم این بود که به مبانی اولیه و مفاهیم پرداختیم. در طول تاریخ غالباً حکومت‌ها به دنبال نمایش قدرت خود بوده‌اند و به جای اینکه به خلوص و الوهیت دین، توجهی داشته باشند، مسائل حاشیه‌ای سنت و وجه قدرت‌نمایی آن، از جمله ارتفاع بلند مساجد، را دنبال می‌کردند. ما در این پروژه سعی کردیم تا به سادگی و اصل معنای غبارگرفته ذات انسان بازگردیم».
- ۷- منبع: همان، دانشمیر در پاسخ سوال می‌گوید: «پروژه مسجد (ولی عصر)، ویژگی برجسته‌ای دارد که من به آن «معماری یک اتاقه» می‌گویم. مسجد شیخ لطف‌الله یک اتاق است، همین‌طور مسجد جامع اردستان و ایاصوفیه. به نظر من موضوع جذابی در مقایسه با ساختمان‌های اداری و مسکونی است که ما

با یک معماری سلولی و چنداتاقه مواجهیم.» مواردی که دانشمیر به آنها برای توجیه یک اتاقه بودن مسجد استناد می‌کند خالی از اشکال نیست. مسجد جامع اردستان به وضوح یک اتاقه نیست و مسجد شیخ لطف‌الله نیز به اشتباه در افواه عموم، به عنوان مسجد شناخته شده است در حالی که عنوان صحیح آن نمازخانه شیخ لطف‌الله است که به عنوان نمازخانه‌ای خصوصی برای خانواده شاه عباس و درباریان استفاده می‌شده است. این تفاوت در معماری مسیحی نیز بین دو گونه کلیسا (church) و نمازخانه (chapel) وجود دارد. مشخصه یک اتاقه بودن مسجد، عمدتاً در معماری عثمانی دیده می‌شود که در امتداد ایاصوفیه، با به حداقل رساندن مفصل‌بندی فضایی و از طریق ایجاد سازه‌های پیچیده در سقف و حذف ستون‌ها، فضایی یکپارچه برای مسجد فراهم می‌آورد. تفاوت این گونه از فضای در مقایسه با فضایی مفصل‌بندی شده مساجد ایرانی - چنانچه در مقاله توضیح داده شد - بسیار زیاد است.

استاد به نمازخانه شیخ لطف‌الله و قرار دادن آن در ردیف مساجد دیگر برای توجیه یک اتاقه بودن فضای مسجد ایرانی، نشان از خطا در تفسیر تاریخ دارد. ۸- استفاده از تکنیک مورفینگ صفحه و ایجاد فرم‌های پیچیده، مشکلاتی را نیز در مرحله ساخت، برای طرح فراهم آورده است. اگر چه طراحان استفاده از فرم‌های سنتی معماری ایران نظیر یک گنبد و... را به علت تحولات تکنولوژیک، نوعی «صحنه‌سازی» می‌دانند که یکپارچگی بین فرم و سازه و نحوه ساخت در معماری راز این بین می‌برد (مصاحبه با همتا نامه نقش نو، سال ۱۳۸۵)، در فرآیند ساخت، همین «صحنه‌سازی» برای ساخت فرم‌های پیچیده ساقف - استفاده از زیرساز فلزی و سیمانکاری، بعد از اجرای سازه اصلی - یکپارچگی مفهومی مورد نظر طراحان بین فرم، سازه و نحوه ساخت بنا را مورد تردید قرار می‌دهد. ۹- در مرحله طراحی - این اتصال در مهم‌ترین نقطه یعنی در مجاورت خیابان ولی عصر و تئاتر شهر رخ نداده بلکه با فاصله، در ضلع شرقی مسجد و در مجاورت گذری فرعی، صفحه تئوپولوژیک سقف به زمین نزدیک می‌شود. در حال حاضر، به علت هم‌تراز نشدن سقف با پارک، اتصال سقف و پارک منتفی شده است.

۱۰- در خانه شیشه‌ای فیلیپ جاسون که فضایی تک سلولی است، شیشه عامل اتصال فضای درون و بیرون است اما این اتصال از طریق مفصل‌بندی فضایی صورت نگرفته و در حد اتصالی بصری باقی مانده است. تجربه معاصر ایجاد طیف فضایی برای فضاهای تک سلولی در اتصال درون و بیرون، در آثار فوجی موتو، معمار معاصر ژاپنی قابل مشاهده است.

۱۱- نویسندگان مقاله، چنان‌که از سیاق مقاله پیدا می‌شود، در این مقاله به هیچ وجه استفاده از گونه‌های فضایی نظیر گنبد یا مناره و... را توصیه یا رد نمی‌کنند.